

R E C E N Z J E

Гжегож Пжебинда: *Между Краковом, Римом и Москвой. Русская идея в новой Польше*. Москва: РГГУ 2013, сс. 384.

Книга Гжегожа Пжебинды, профессора русистики Ягеллонского университета и члена редколлегии журнала «Новая Польша», издается впервые на родине Достоевского. Ее отрывки публиковались по-польски и по-русски в различных изданиях на протяжении последних пятнадцати лет, с 1997 по 2012 год. Эти тексты, как заявляет сам автор, становятся сегодня его польский ответ на вопрос о России. Их главная цель — «стать кирпичиками в здании диалога между поляками и русскими в новой Европе» (с. 363). Задача очень амбициозная и чрезвычайно актуальная, если учесть драматические события на Украине, которые осложнили и так уже непростые польско-русские отношения. Сегодня, когда в Польше ведется бурная дискуссия по поводу организации в 2015 году *Года России в Польше и Польши в России*, книга Пжебинды кажется исключительно важной.

Тексты, предложенные вниманию читателя, объединены в несколько разделов, часть которых посвящена анализу традиционных философско-филологических сюжетов (Федор Достоевский, Николай Гоголь, Владимир Соловьев). Однако даже они обретают в работах польского автора новое звучание, порождают оригинальные выводы. Широта тематического диапазона удивительна, внимание читателя наверняка привлекут и мемуарные зарисовки и глубокие аналитические разборы малоизвестных, а также совершенно не изученных проблем русско-польского взаимодействия. К этим последним надо отнести главным образом работы о воззрениях великого понтифика Иоанна Павла II, связанных с православием, русской литературой и русским менталитетом. В поиске взаимопонимания католиков и православных Папа обращался к самым основам православного учения, которое он желал постичь в неизменном по существу и динамическом по форме диалоге поколений христиан. Иоанн Павел II пытался согласовать уважение к единому и неизменному церковному преданию с критическим суждением о косности традиций поместных церквей, роль которых часто сводится лишь к скромной поддержке идеологии национальной исключительности. Особое место в папском послании занимала апология национального многообразия в церкви и решительное противостояние признанию отдельных традиций за стоящий превыше истории абсолют. В послании *Свет с Востока* Папа провозглашал постулат «от познания к встрече»: через опыт единства, через встречи, познание и сотрудничество. Межконфессиональный диалог Папы с Россией закончился однако неудачей, о чем подробно рассуждает Пжебинда в эссе *Иоанн Павел II и православный мир* (с. 290–293). Отвергая широко распространенное среди католиков мнение, что вину за нынешнее плачевное состояние двусторонних отношений несет исключительно Московский патриархат, втянутый в политику и склонный к поддержке великодержавного национализма, Пжебинда указывает также на ответственность римской курии, которая в стратегически неудачный момент приняла решение об учреждении католических епархий в России. К затруднениям в этом диалоге польский ученый справедливо прибавляет споры внутри самого православия, в котором сегодня существует 14 независимых друг от друга поместных автокефальных церквей. Вопреки всем препятствиям в миссии Иоанна Павла II в деле укрепления взаимопонимания

католичества и православия, Пжебинда глубоко уверен, что «православный труд» Папы продолжают его преемники.

На многих страницах книги Пжебинды звучат слова о толерантности и уважении к Другому. Именно в этом смысле книга кажется нам столь ценной. Автор постоянно призывает внимательно прислушаться героям его книги, соблюдать их мудрости, которые, вопреки «заблуждениям и страстям, если мы честны, помогают понимать, что мы — дети своего народа и что все-таки все народы Земли — одна семья» (с. 26). Автор этих слов — это, любящий Россию и справедливо ненавидящий строй Советского Союза, еврейский филолог Михаил Хейфец, заключенный в советском лагере во второй половине семидесятых годов XX века. В книге *Место и время* Хейфец защищал украинцев, армян, эстонцев, литовцев, латышей, борющихся за независимость своих поработанных наций. Причисленный сотоварищами по лагерю к «русским демократам», Хейфец сдружился с самой мощной, как он пишет, лагерной группировкой — украинцами. О своем расположении автор пишет: «Я знаю, что по территории Украина равна Франции, по населению равна Франции, но разве можно сравнить духовный вклад Франции и Украины в мировую культуру? Несоизмеримые величины... Но как человек, изучавший 70–80-е годы XIX века истории России, я знал и другое, знал, как от природы талантлив, самобытен, ярок этот народ. Следовательно, неравенство культур проистекало не от физиологической природы данной нации, а от внешних условий, от приниженого положения ее на протяжении веков» (с. 27–28).

Свои рассуждения о Хейфеце заканчивает Пжебинда высказыванием Рышарда Капусцинского о современном патриотизме. Тем россиянам, которые с радостью и гордостью аплодировали президенту Путину, объявившему 16 марта 2014 года присоединение Крыма к Российской Федерации, есть чему учиться у польского ученика суровой советско-лагерной школы: «Современный патриотизм должен соседствовать с убеждением, что каждая отчизна является частью великого мирового отечества. Чем больше мы будем проникаться духом открытости, чем больше будет у нас общего с гражданами других малых отчизн, тем патриотичнее мы будем, потому что сегодня можно существовать в мире исключительно благодаря другим. Если мы будем познавать и уважать ценности иных культур, то, в свою очередь, будут уважать и нашу самобытность» (с. 33).

Партнерство ради будущего постулирует также другой поляк — писатель и публицист, альпинист и горноспасатель Михал Ягелло. Самое сильное впечатление производит сегодня приводимый Ягелло фрагмент пророческого заявления редколлегии «Культуры» напечатанного в 1953 году под заголовком *Недоразумение или дешевый патриотизм*: «Мы утверждаем, что участвовать в будущем европейском федеративном союзе имеют право не только народы, обладавшие независимыми государствами в 1939 году, но также украинцы и белорусы» (с. 42).

И еще один голос, касающийся патриотизма, звучащий ужасающе актуально. В 90-е годы прошлого века, когда на смену коммунизму пришел лозунг о геополитическом избрании России, о котором вдруг заговорили национал-большевики (Эдуард Лимонов, Александр Дугин, Геннадий Зюганов) историк идеи Александр Янов в книге *Россия против России* доказывал роковую преемственность русской истории: «снова славянофильствует время. Вот трое кандидатов в преемники Ельцину: Лужков, Лебедь и Зюганов — в точности, как патриоты 1908 года, снова требуют для России Константинополя, виноват, Севастополя. А четвертый, Черномырдин, заявляет вдруг публично, что Россия не страна, а континент» (с. 177). Гжегож Пжебинда, а также Анджей де Лазари, склонны упрекать Янова в историософском фатализме, согласно которому Россия обречена на геополитический империализм. Еще несколько месяцев тому назад скептицизм поляков казался оправданным, но сегодня, к сожалению, правда

на стороне Янова. Права также американская исследовательница Эва Томпсон, которая в книге *Трубадуры империи. Русская литература и колониализм* говорит о нескольких десятках творцов русской культуры, которые почти двести лет упрочивали имперское сознание великороссов. Как не задуматься над ее утверждением, что миф о мирной экспансии России по сей день живет в русской культуре?

Примеры Англии, Франции, Германии, Японии доказывают, что имперская болезнь излечима. А что мешает России отказаться от губительного прежде всего для нее самой имперского сознания и практики?

Каждая глава книги Пжебинды заслуживает тщательного прочтения и размышления. В заключение обратим внимание на эссе *Андрей Тарковский — русский демон жертвоприношения*. Пытаясь разгадать тайны личности Тарковского, Пжебинда ставит диагноз, что это глубоко трагический «сверхрежиссер», прошедший путь от универсализма к окрашенному национализмом русскому мессианству. Подобно многим русским эмигрантам и путникам: Александру Герцену, Федору Достоевскому — вплоть до Александра Солженицына. Польских почитателей Тарковского Наверное разочаровал факт, что в его трехтомном издании *Сценариев и Дневников* поляки и польская культура упоминаются лишь мимоходом. Польский вопрос не привлекал внимания режиссера даже накануне введения «военного положения» против Солидарности. Отсутствие у Тарковского смирения, снисхождения и сострадания к другим объясняет Пжебинда эгоцентризмом: «он, пожалуй, подобен Солнцу, вокруг которого все вращается, но только лишь для того, чтобы сгореть» (с. 71). Такого рода бегство от житейской суматохи спасло в России многих мыслителей и писателей: Петра Чаадаева, Александра Солженицына, Владимира Буковского, но только не Тарковского.

Анджей Дравич, первый Учитель Гжегожа Пжебинды, передал своему молодому студенту мудрый совет: «Не надо пытаться искать ответ на русский вопрос. Достаточно честно задать его и не подсказывать неправду» (с. 20). Ученик оказался достоин Учителя.

Bożena Żejmo

М.В. Всеволодова, О.В. Кукушкина, А.А. Поликарпов: *Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления*. Кн. 1: *Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц*. Под общей ред. М.В. Всеволодовой. Москва: Изд-тво „Книжный дом ЛИБРОКОМ” 2013, ss. 305.

Współczesne traktowanie gramatyki, które uwzględnia znacznie szersze niż dotąd pojmowanie i interpretację jej problemów (od podejścia tradycyjnego do referencjalno-pragmatycznego, ideograficznego, „naturalnego”) oparte jest na podstawowych postulatach nominatywno-egzystencjalnego paradygmatu lingwistycznego z jego trójdzielnością, czyli teorią aktów mowy, teorią nominacji oraz teorią referencji. Uwzględnienie każdego z tych składników wymusza, z jednej strony, rozszerzenie obserwacji *stricte* gramatycznych oraz, z drugiej strony, określenie uwarunkowań ich funkcjonowania przez czynniki ekstralingwistyczne. Okoliczności te powodują m.in. wzrost zainteresowania przyimkami jako wskaźnikami określonych relacji składniowych.

Składnia, jak wiadomo, odnosi się do tego szczebla systemu językowego, który jest podatny na wpływy zewnętrzne tylko w niewielkim stopniu. Nie znaczy to jednak, że na procesy składniowe nie mają wpływu takie czynniki pozajęzykowe, jak rozwój środków komunikacji masowej czy poszerzenie dyskursu społecznego. To z kolei ma ścisły związek z wewnętrzną tendencją, jaką na obecnym etapie rozwoju języków słowiańskich stanowi

dążność do analityzmu, która na poziomie składniowym jest stymulowana przez przekształcenia systemowe.

Przejawem analityzmu w składni współczesnego języka rosyjskiego jest ekspansja połączeń przyimkowych, które coraz częściej zastępują rekcję bezprzyimkową. Rola przyimków ważna jest zwłaszcza w tych funkcjonalnych stylach języka, gdzie precyzja wypowiedzi ma szczególne znaczenie. Dynamizacja konstrukcji przyimkowych staje się więc reprezentatywnym zjawiskiem składniowym, które należałoby szczegółowo zbadać zarówno w aspekcie teoretycznym — jako świadectwo rozwoju i wzbogacania systemu abstrakcyjnych znaczeń składniowych (a także logicznych), jak też pragmatycznym — chodzi tu o sporządzenie w miarę pełnego indeksu jednostek przyimkowych obecnych w języku (w tym nie tylko przyimków właściwych, lecz też ich ekwiwalentów funkcjonalnych).

Zadania tego podjęła się grupa lingwistów z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu im. M. Łomonosowa w Moskwie oraz językoznawcy z ośrodków na Ukrainie i Białorusi, którzy zdecydowali o realizacji wspólnego projektu „Восточнославянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис”. Jego koordynatorem została prof. Maja W. Wsiewołodowa, autorka znanych prac z zakresu funkcjonowania i semantyki konstrukcji przyimkowych we współczesnym języku rosyjskim. Z czasem do inicjatorów zamierzenia w sposób formalny przyłączyli się językoznawcy z większości pozostałych krajów słowiańskojęzycznych (Bułgarii, Serbii, Polski). Nazwa projektu uległa zmianie na „Славянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис”.

Uczestnicy projektu postawili przed sobą dwa podstawowe zadania: a) przygotowanie dla każdego z badanych języków możliwie kompletnego rejestru przyimków, uwzględniającego nie tylko przyimki właściwe, ale też jednostki, które mogą pełnić funkcję przyimka w każdym lub w określonych warunkach kontekstowych; b) ustalenie zasad lingwistycznej interpretacji tej kategorii (z wykorzystaniem współczesnych metod analizy lingwistycznej). Zakładana kompletność materiału językowego przewiduje włączenie do opracowywanych rejestrów nie tylko jednostek normatywnych, ale też wszystkich przypadków systemowego użycia wyrazów i wyrażeń pełniących funkcję przyimków. Inaczej mówiąc, do zadań projektu wchodzi ustalenie realnego użycia tych jednostek — niezależnie od sfery użycia i stopnia normatywności.

Zagadnienia conceptualne, opracowywane kolektywnie (głównie na materiale narodowych języków uczestników zamysłu), były sukcesywnie publikowane w licznych artykułach. Synteza tych obserwacji została jednak przybliżona dopiero w omawianej tu pracy, która (jak piszą jej autorzy w informacji bibliograficznej) stanowi teoretyczne i metodologiczne wprowadzenie do przygotowywanego rejestru rosyjskich jednostek przyimkowych (a także — z uwzględnieniem etnicznej specyfiki — wykazów tych jednostek w językach uczestników projektu).

Sygnalizowana w tytule problematyka została zaprezentowana w formie ośmiu rozdziałów. Obejmują one m.in. ponowne zdefiniowanie przyimków jako jednostek relacyjnych; ich kategoryzację w ramach pola funkcjonalno-gramatycznego z jego centrum oraz (bliższymi i dalszymi) strefami peryferyjnymi; przyjęte zabiegi operacyjne pozwalające na rozgraniczenie jednostki przyimkowej (o określonym stopniu prepozycjonalizacji) i homonimicznego względem niej wyrażenia z wyrazem autosemantyycznym; rolę tzw. kontekstu lewego i prawego jednostki przyimkowej, od którego w głównej mierze zależą przekazywane przez nią relacje; omówienie udziału tzw. rzeczowników parametrycznych w kształtowaniu się jednej z grup jednostek przyimkowych, a mianowicie korelatów przyimkowych (określanych tu jako przyimki parametryczne); propozycję formalnej i semantycznej charakterystyki (атрибуции) jednostki przyimkowej. Ostatni wreszcie rozdział dotyczy słownika frekwencji, przekazującego (na materiale tekstów gazetowych różnych stylów funkcjonalnych) realną skalę występowania omawianych jednostek w języku rosyjskim.

Nie sposób w tak krótkiej recenzji odnieść się wyczerpująco do wszystkich zagadnień poruszonych w omawianej pracy. Zwróćmy więc uwagę na trzy momenty — istotne, jak się wydaje, z punktu widzenia polskiego czytelnika. Dotyczą one procesów, które — jako całość — wprawdzie są obecne w językach słowiańskich, lecz zakres ich funkcjonowania zależy od uwarunkowanej narodowo (czy etnicznie) specyfiki wyrażenia takich czy innych relacji.

Przyjęta przez autorów koncepcja usystematyzowania materiału pozwoliła m.in. na stwierdzenie obecności w języku rosyjskim jednostek przyimkowych, które nie są odnotowywane w gramatykach i słownikach objaśniających. Jednostki te, należąc do określonych subjęzyków (gwary, żargonu itd.), zostały wszakże utworzone według istniejących w tym języku (a nawet szerzej: również w innych językach słowiańskich) konkretnych modeli słotwórczych. Grupę taką stanowią jednostki typu pol. *sprzed* (przypomnijmy, że w literackim języku rosyjskim jest ona reprezentowana tylko przez dwa przyimki, a mianowicie *из-за* i *из-под*). Wyszukiwawcze systemy internetowe natomiast potwierdzają obecność w tym języku następujących nienormatywnych jednostek (o różnej jednak grafice, co jest raczej sprawą konwencji): **из-перед** (dop.): *репортаж из-перед монитора непонятно звучит*; **из-перед** (narz.): *эта задача стояла из перед 250-й эскадрильей*; **из-над** (dop.): *небо уходит из-над головы*; **из-над** (narz.): *из над головами проходящих просвистели*; **сперед** (dop.): *Что может противно дребезжать сперед машины?*; **сперед** (narz.): *остановился сперед светом свечи*; **из-меж** (dop.): *изберите из-меж себя соответствующего священнослужителя*; **из-между** (dop.): *кровь из между пальцев начинает капать медленнее*; **из-между** (narz.): *нельзя выбрать подклассом любой класс из-между этими расами*; **из-между** (narz. **и** narz.): *запускает судно из-между Хельсинки и немецким Ростоким*; **из-промеж** (dop.): *доставали из-промеж скальпа и черепа*; **из-промежду** (dop.): *выгребать мусор из-промежду камней*; **из-промежду** (narz.): *Вьнь шнурок из-промежду ногами!*; **из-промежду** (narz. **и** narz.): *Вычерпать землю из-промежду ею и газоном было нереально*; **из среди** (dop.): *самый богатый из ученых и самый ученый из среди богачей* (s. 93–96 i n.).

Przyimki tego typu w przeważającej większości znajdujemy w literackich językach słowiańskich. W polszczyźnie, jak wiemy, prepozycje *sprzed*, *zza*, *znad*, *spod*, *spośród*, *spomiędzy* (a także ich trójczłonowe warianty typu *spoza* czy *sponad*) są wykładnikami ablatywności. Tylko konstrukcje z przyimkiem *sprzed* realizują semantykę temporalną: *gazeta sprzed tygodnia*; *znajomość sprzed wojny*. Okazuje się, że również język rosyjski jest w stanie przekazać to znaczenie, stosując analogiczny formalnie środek: *В 1920 году Польша хотела восстановления своей территории из-перед разделов 1772–1795* — pol. *odtworzenia swojego terytorium sprzed rozbiorów 1772–1795*; *у кого-то есть фотографии из-перед 1993 года?* — pol. *ma ktoś fotografie sprzed 1993 roku?* (s. 94). Interesujący może być fakt, że w języku serbskim (i chorwackim) przyimki te przekazują nie tylko semantykę ablatywną ('skąd'), lecz też statyczną lokatywną ('gdzie'), adlatywną ('dokąd'), a nawet perlatywną ('którędy'). Por. znaczenie ablatywne: *Startovali su ispred škole* — w odróżnieniu od znaczenia lokatywnego: *On se igra ispred kuće*, adlatywnego: *Stigli su ispred škole* i wreszcie perlatywnego: *Kolona prolazi ispred tribine* (przykłady z: P. Piper: *Jezik i prostor*. Belgrad: Čigoja štampa 1997, s. 68). Ponieważ pierwszy człon tych jednostek (przyimek (*z/s* lub *iz/uc*)) traktowany jest jak specyficzny przedrostek, w południowosłowiańskiej tradycji językoznawczej noszą one nazwę prefigowanych.

Odrębny typ jednostek przyimkowych stanowią (pisane rozdzielnie) zestawienia dwóch przyimków, które autorzy książki nazywają „семантически опрощенными предлогами” (s. 96). Większość z nich to jednostki nienormatywne. Por.: *В этот день солнце находится в над экватором. 27 октября в около Зеленограда появился кобель. Голодный поход в по Каппадокии с Димой Шарко. Су-27 разбился в под Хабаровском из-за ошибки пилота. Может быть и world PvP разрастется буйным цветом здесь, в меж руин Калимдора.*

Стоимость госпошлины [...] оплачивается через за каждого иностранного рабочего. Сауны и бани у вокле метро Третьяковская и Тульская. Он устроился около перед крышей. Что вешать на сайт на под новый год (s. 96–100 i n.).

Język polski w ogóle nie zna jednostek tego typu (tj. wymienione przyimki rosyjskie nie mają w nim odpowiedników formalnych i, częściowo, znaczeniowych). Okazuje się natomiast, że mechanizm reduplikacji przyimków prymarnych (tworzenie zestawień jako pewnej całości) jest szczególnie aktywny w literackich językach południowosłowiańskich (macedońskim i serbskim). Są to m.in. przyimki *do ispod, do iznad, do pred, do na, do iza, do u*, a także *za nad i za pod*, będące wykładnikami relacji przestrzennych (adlatywnych) oraz temporalnych. Por. w znaczeniu przestrzennym maced. *ce nokpu do pod brada* — serb. *pokrio do ispod brade* (pol. *nakrył się aż pod brodę*) i temporalnym maced. [ro барав] *do npeđ početokom na operacijama* — serb. [tražio] *sam ga do pred početak operacije* (pol. *szukałem go aż do początku operacji*).

Ustalenie w języku rosyjskim obu typów jednostek przyimkowych (tj. typu *из-перед* oraz *в над*) bynajmniej, jak piszą autorzy opracowania, nie neguje gramatyki normatywnej. Jest tak dlatego, że język jako struktura pełna nie może być ograniczony tym, co wydaje się poprawne — czy nam się to podoba, czy nie. Tylko mając do dyspozycji kompletny korpus, można prognozować zmiany w normie, które zachodzą w języku niezależnie od stosunku użytkownika do tego zjawiska. Nie jest ponadto wykluczone, że po jakimś czasie wymienione przyimki (a przynajmniej ich część) zyskają status jednostek normatywnych, wchodząc na stałe do języka literackiego.

Trzecia kwestia, którą trzeba tu odnotować, dotyczy pogłębionej interpretacji jednostek, zwanych przyimkami wtórnymi czy też niekiedy (zwłaszcza w polskiej literaturze przedmiotu) przyimkami graficznie złożonymi. Kwestia wyodrębnienia przyimka jako jednostki relacyjnej z obszaru innych klas wyrazów i jego opisu stała się w ostatnim okresie szczególnie aktualna w związku z faktem, że ta kategoria wyrazów ulega aktywnemu poszerzeniu kosztem autosemantycznych części mowy. Okazuje się, że w języku mamy jakąś liczbę form wyrazowych (a także zwrotów, wyrażeń, a nawet wieloskładnikowych struktur), izofunkcjonalnych względem przyimka. Jednostki te, szczególnie aktywne w dzisiejszym języku rosyjskim (a także w innych językach słowiańskich), nie posiadają jednoznacznej klasyfikacji z punktu widzenia ich przynależności do określonej części mowy. Problematyka ta została omówiona w rozdziale 7. pracy (*Атрибуция предложной единицы и характеристика составляющих её позиций*).

W podsumowaniu należy stwierdzić, że poziom współczesnej wiedzy o języku wymaga w tej sytuacji pewnej rewizji dotychczasowych wyobrażeń o kategorii jednostek przyimkowych. Ponownym obserwacjom (z wykorzystaniem współczesnych metod) powinny przy tym podlegać nie tylko funkcje tych wyrazów synsemantycznych, ich struktura, aktualny rejestr, ale także sama istota tej klasy wyrazów (w sensie zarówno definicji, jak i statusu). Zadanie to zostało w omawianej pracy wykonane w sposób wyczerpujący i kompleksowy, stanowiąc (jak powiedziano wyżej) teoretyczną wykładnię rejestru jednostek przyimkowych języka rosyjskiego. Autorzy opracowania zapowiadają, że dwa pierwsze tomy tego rejestru (w zakresie liter A, Б i В) powinny ukazać się już wkrótce.

Czesław Lachur